

İSLAM MEDENİYETİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Journal of Islamic Civilization Studies

e-ISSN: 2149-0872

Cilt/Volume 8 - Sayı/Issue 2 - Aralık/December 2023; 286-314

Tertullian ve Origen'e Göre Astrolojinin Meşruiyeti Sorunu

The Question of the Legitimacy of Astrology According to Tertullian and Origen

Talha FORTACI

Ar. Gör. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, R.A., Dr., Karamanoğlu Mehmetbey University,
İslami İlimler Fakültesi, Dinler Tarihi Anabilim Dalı. Faculty of Islamic Sciences, Department of History of
Religions

talhaforta@gmail.com Orcid: 0000-0002-6539-9302

Makale Bilgisi / Article Information

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received

06.10.2023

Kabul Tarihi / Accepted

20.12.2023

Atıf/Cite: Fortacı, Talha. "Tertullian ve Origen'e Göre Astrolojinin Meşruiyeti Sorunu". İslam
Medeniyeti Araştırmaları Dergisi 8/2 (2023), 286-314.
<https://doi.org/10.20486/imad.1372433>

Etik Beyanı/Ethical Statement: En az iki hakem tarafından değerlendirilmiş ve iThenticate
ile %15'ten az benzerlik oranına sahip olduğu belgelenmiştir./Reviewed by at least two referees
and iThenticate documented that the rate of similarity to another texts did not pass 15%.

Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.
Licensed Under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Öz

Astroloji, göksel fenomenlerin incelenmesi suretiyle insanların kaderi veyahut yeryüzü hakkında bazı kehanetlerde bulunma faaliyetidir. Hakikat anlamında ontolojik değerinden bağımsız olarak tarihin erken dönemlerinden modern zamanlara kadar da varlığını muhafaza etmiştir. Bu haliyle astroloji, tarihten bugüne farklı dini geleneklere mensup teologların normatif anlamda masaya yatırdığı konulardan biridir. Dolayısıyla astrolojinin meşruluğu konusu hemen hemen her din için bir problematik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu makalede, Hıristiyanlık için önemli olan iki kilise babası Tertullian (160-225) ve Origen'in (184-254) astrolojinin meşruluğu konusundaki görüşleri ele alınmaktadır. Çalışmada, Hıristiyanlık öncesi astroloji kültürüne de aşina olan her iki kilise babasının konu hakkındaki görüşlerinin tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Tertullian ve Origen gibi kilise babaları ilk dönemin doktrin belirleyici isimlerindedir. Onların konu hakkındaki kanaatlerinin tespit edilmesi, erken dönem kilisenin kehanet, falcılık ve büyü gibi hususlarla birlikte astrolojiye nasıl baktığının anlaşılması açısından önemlidir. Bu bakış açısıyla, Tertullian ve Origen'in astroloji konusuna ihtiyatlı bir yaklaşımlarının olduğunu ifade etmek mümkündür. Çalışmada genel olarak deskriptif metot takip edilmekle birlikte yer yer fenomenolojik yöntemden de yararlanılmaktadır. Türkçe literatür incelendiğinde Tertullian ve Origen özelinde konuyu tartışan spesifik bir çalışmaya rastlanmamıştır. Dolayısıyla bu çalışmanın alanımızdaki ilgili boşluğu doldurmak bakımından mütevazı bir rol üsteleneceğini söylemek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Dinler Tarihi, Hıristiyanlık, Astroloji, Tertullian, Origen.

Abstarct

Astrology is the activity of making predictions about the fate of human beings or the earth through the analysis of phenomena in the heavens. Irrespective of its ontological value in terms of truth, it has maintained its existence from the earliest periods of history right up to the modern age. As such, astrology is one of the topics that has been discussed in a normative way by theologians from a variety of religious traditions. For almost every religion, therefore, the legitimacy of astrology is a problematic issue. This article discusses the views of two important Christian church fathers, Tertullian (160-225) and Origen (184-254), on the legitimacy of astrology. This study aims to determine the views of the two Church Fathers, who were also familiar with the pre-Christian astrological culture, on the subject. Church Fathers such as Tertullian and Origen are the doctrinal determinants of the first period. Identifying their views on the subject is important for understanding how the early Church viewed astrology along with issues such as divination, fortune-telling and magic. From this point of view, it can be said that Tertullian and Origen had a cautious approach to astrology. Although the descriptive method is generally followed in this study, the phenomenological method is also used from time to time. When analysing the Turkish literature, there is no specific study that discusses the subject in relation to Tertullian and Origen. Therefore, it can be said that this study will play a modest role in filling the relevant gap in our field.

Keywords: History of Religions, Christianity, Astrology, Tertullian, Origen.

Giriş

Astroloji teriminin etimolojik kökeni, Yunanca yıldız anlamına gelen ἄστρον (astron) ile bilmek/inceleme anlamına gelen λόγος (logos) kelimelerine dayanmaktadır. İkisinin birleşmesi suretiyle ἀστρολογία (astrologia) yani “yıldız bilimi/bilgisi” kavramı ortaya çıkmıştır. Hatta bu kavram “yıldızların dili” veyahut “yıldızların sözü” olarak ifade edilebilir ancak akademisyenlerin, özellikle de batılı araştırmacıların tanımlamalarında astroloji çalışmalarına entegre edilen çeşitli fikir ve felsefelerin sentezlerini bulmak mümkündür.¹

Bu kavram Türk Dil Kurumu’nda ‘yıldız falcılığı’ olarak geçmektedir. Bununla birlikte araştırmacılar tarafından genellikle “gök cisimleri aracılığıyla yeryüzü hakkında tahminlerde bulunmak” şeklinde tanımlanmaktadır.² Çıkış noktası itibarıyla esasen antik çağ insanının içinde bulunduğu zaman kavramını netleştirmek adına oluşturdukları takvim sistemleri olduğu ifade edilse de bu olgu zamanla bir kehanet sistemine dönüşmüştür.³ Astrolojinin 5000 yıllık bir geçmişi olduğu aktarılır ve Mısır, Hint, Çin, Mezopotamya, Yunan ve Maya gibi pek çok medeniyette varlığı tarihsel olarak bir gerçektir.⁴ Günümüz astrolojisi ise M.S. ikinci yüzyılda sistematize edilmiştir.⁵

Astroloji, kendi içerisinde dinin de üzerinde söz sahibi olduğu üç alana girmektedir. Bunlar kader, kehanet ve büyüdür. O halde astroloji ile ilgili olarak dinlerin ne gibi bir yaklaşımları olduğu mutlak surette araştırılması gereken bir konu olarak kendini göstermektedir. Dinlerin kutsal metinleri incelendiğinde ilk izlenim olarak astroloji konusuna ihtiyatlı bir duruşun olduğu gözlemlenebilir. Bilhassa Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâm gibi dinlerin astroloji hakkında olumsuz bir bakış açısına sahip olduklarını söylemek mümkündür. Buradan hareketle söylenebilir ki bu çalışma, Hıristiyanlık tarihinin erken dönem kilise babalarından Tertullian ve Origen’in astroloji konusundaki görüşlerini irdelemektedir. Çalışma, erken dönem Hıristiyanlığında doktrin belirleyici isimlerden iki önemli karakterin, Tertullian ve Origen’in astrolojinin meşruiyeti üzerine düşüncelerini merkeze alarak konunun etrafında cereyan eden tartışmalara odaklanmaktadır. Bilindiği üzere hem Tertullian hem de Origen farklı dini

¹ Scott B. Noegel, “Sign, Sign, Everywhere a Sign”, *Divination and Interpretation of Signs in the Ancient World*, ed. Amar Annus (Chicago: The University of Chicago, 2010), 149; Nicholas Campion, *Astrology and Cosmology in the World’s Religions* (New York, Londra: New York University Press, 2012), 11-12.

² Hakan Yapıcı, “İslâm Medeniyetinde Fikri Bir Alan Olarak Astrolojinin Bugünü ve Yarını”, *Doğu-Batı Medeniyetlerinin İnşasında Tarih, Kültür, Sanat, Felsefe ve Din* (Konya: TİMAV, 2019), 166.

³ Tevfik Uyar, *Astrolojinin Bilimle İmtihanı* (İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınları, 2015), 33.

⁴ Suzel Fuzeau-Braesch, *Astroloji*, çev. Meltem Cansever - Okşan Taşkent (İstanbul: İletişim, 1991), 7; Hilary M. Carey, “Astrology in the Middle Ages”, *History Compass* 8/8 (2010), 888-889.

⁵ Yapıcı, “İslâm Medeniyetinde Fikri Bir Alan Olarak Astrolojinin Bugünü ve Yarını”, 166.

geleneklere aşına kimselerdir.⁶ Ayrıca her ikisi de astrolojinin çokça yaygın olduğukültürlerde yetişmişlerdir. Bu bakımdan makalenin en önemli sorusu, her iki kilise babasının da Hıristiyanlık perspektifinden astroloji konusuna nasıl yaklaştıklarıdır.

1. Tanah ve Yeni Ahit Perspektifinden Astroloji

Hıristiyan ilahiyatına göre Tanrı, insanlığın kurtuluşu için Musa ile bir ahit yapmıştır. Fakat Musa ile yapılan bu ahit kurtuluş için yeterli olmamıştır. Bunun akabinde Tanrı, ikinci bir fırsat olarak kendi oğlu İsa'yı beşer formunda insanlığın arasına göndererek "Çarmih"ta kurban etmiştir. Bu vesileyle de insanlık ile Tanrı arasında yeni bir ahit yapılmıştır. Söz konusu iki ahit döneminin de kendilerine özel kutsal metinleri vardır. Bu bakımdan İsa'dan önce yapılan ahit Eski Ahit (Old Testament)⁷, İsa'nın gelişyle yapılan ahit de Yeni Ahit (New Testament) olarak isimlendirilmektedir. Hıristiyan geleneğine göre bu iki Ahit birbirinin tamamlayıcısıdır.⁸

Hıristiyanlığın kutsal metni *Kitab-ı Mukaddes*'in ilk bölümünü oluşturan Tanah, içerik bakımından Yahudi kutsal metinlerini muhtevidir. Tanah'ın M.Ö. 285'te yapılan Yunanca çevirisini (Septuagint) kendilerine esas alan Hıristiyanlar bu metni kendilerine özgü bir biçimde tasnif etmiş ve Yahudilerin apokrif kabul ettiği bazı bölümleri de ekleyerek bunların bütününe "Tanah" ismini vermişlerdir. İsa'dan sonra farklı yazarlar tarafından kaleme alınmış dört İncil, Elçilerin İşleri, yirmi bir Mektup ve Vahiy isimli kitapların bir araya getirilmesi ile de "Yeni Ahit" oluşturulmuştur. Bu iki bölümün bütününe Türkçe *Kitab-ı Mukaddes* (The Holy Bible) denmektedir.⁹

Kitab-ı Mukaddes ifade edildiği üzere Eski ve Yeni Ahit şeklinde iki ayrı bölümün oluşturduğu bir kutsal kitaptır. Dolayısıyla hem kronolojik hem de sistematik açıdan daha doğru olduğunu düşündüğümüzden öncelikle Tanah'ta astrolojiye ilişkin referansları inceleyerek işe başlayacağız. Ancak bu aşamada ifade etmem gerekir ki bu bölümde gerek Eski gerekse Yeni Ahit'te astrolojiye dair yer alan tüm referansları ele alıp analiz etmenin imkânı yoktur. Bu bakımdan Eski ve Yeni Ahit'in astrolojiye bakışını genel çerçevesiyle verecek bir kompozisyon oluşturmaya çalışacak ve bunun için de konunun bütününe görmemize olanak sağlayan pasajları incelemeyi tercih edeceğiz.

⁶ Tertullian ve Origen hakkında geniş malumat için Türkiye'de yapılan şu iki çalışmaya müracaat edilebilir. Bk. Nuh Yılmaz, *Tertullian'ın Kristolojisi* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018); Nadide Şahin, *Origen* (Ankara: İlahiyat Kitap, 2022).

⁷ Bu çalışmada Tanah olarak ifade edilecektir.

⁸ Mehmet Alparslan Küçük, *Kutsal Kitap Anlayışı (Yahudilik, Hıristiyanlık, İslâm Örneği)* (Ankara: Berikan Yayınevi, 2016), 169.

⁹ Mehmet Alparslan Küçük, *Kutsal Kitap Anlayışı (Yahudilik, Hıristiyanlık, İslâm Örneği)*, 169-170.

1.1. Tanah'ta Astroloji

Yirminci yüzyılın ortalarına kadar bazı araştırmacılar Yahudi kutsal metinlerinin ve Geç Antik Çağ Yahudiliğinin astroloji veya astral (göksel fenomenlere tapınma) kültlerle herhangi bir yakınlık taşıdığı fikrini reddetmiştir. Yirminci yüzyılın sonlarında ise Yahudiliğin astrolojiyle ilişkisi sadece İkinci Tapınak döneminin sonlarından itibaren varmış gibi algılanmış, bu algı da Zodyak motifi içeren sinagog mozaik zeminlerinin keşfedilmesiyle tetiklenmiştir. Bununla birlikte içinde bulunduğumuz yüzyılın başlarında, araştırmalar hem Tanah'ın hem de Talmud'un astral dini (göksel fenomenlere tapınma) reddederken gök cisimlerinin önemini kabul eden bir kozmoloji anlayışı ve tutum içerdiğini ortaya koymuştur.¹⁰

Kitab-ı Mukaddes, kendinden önceki kültür ve medeniyetten soyutlanmış bir metin değildir. Özellikle Tanah söz konusu olduğunda eski kültürlerin etkisinin metnin içerisinde daha görünür olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin, İsrailoğullarının Mısır'dan Çıkış öncesinde yüzyıllar boyunca Mısır'da ikamet etmiş olmaları sebebiyle Mısır kültürünün hem Yahudi geleneğine hem de Tanah'a yansımaları olmuştur. Bazı araştırmacılar, spesifik bir örnek olarak Süleyman'ın Özdeyişler'i bölümündeki 22 numaralı pasajın (Ey budalalar, budalalığı ne zamana dek seveceksiniz? Alaycılar ne zamana dek alay etmekten zevk alacak? Akılsızlar ne zamana dek bilgiden nefret edecek?) *Amenemopet'in Talimatları*'ndan¹¹, Dağdaki Vaaz anlatısının ise Antik Mısır'a ait başka bir metinden izler taşıdığını düşünmektedir.¹² Dolayısıyla, Tanah'ta astroloji konusu incelenirken bu arka planın hatırdan tutulması elzemdir.

Tanah ve astroloji üzerine yapılan çalışmalarda, metinde astrolojiye dair herhangi bir referansın olmadığını ileri süren yaklaşımla bunun aksini ifade eden ve pek çok pasajın astrolojik fenomene işaret ettiğini savunan bir karşı tarafın varlığı dikkat çekmektedir. Buna binaen, bazı araştırmacıların Tevrat'ta astrolojiden açıkça bahsedilmediğini, yalnızca Babilli astrolojlara belirsiz atıflar yapıldığını söyledikleri aktarılmıştır. Ayrıca, İbrânîlerin hiçbir surette astroloji ile meşgul olmadıkları da dile getirilmektedir.¹³ Tanah'ta astrolojiyle ilgili doğrudan bir atfın varlığı tartışılabilir ancak kehanet, yıldız falcılığı ve büyücülük gibi uğraşlar hakkında aşikâr ifadeler bulunur. Ayrıca, yapılan son akademik çalışmalar Tanah'ta ve esasen *Kitab-ı Mukaddes*'in bütününde bir proto-astrolojinin varlığını ortaya koymaktadır.¹⁴

¹⁰ David Rubin, *Astrology in the Torah* (Cardiff: University of Wales Trinity Saint David, Yükek Lisans Tezi, 2019), 3.

¹¹ Antik Mısır'da yazılmış bir metin. Gündelik yaşamla ilgili öğütler ve özdeyişler bütünü. Bk. "Amenemope", *Britannica* (Erişim 25 Temmuz 2023).

¹² Ralph Ellis, "Astrology in the Bible", *The Esoteric Quarterly* (2014), 73.

¹³ Rubin, *Astrology in the Torah*, 14-15.

¹⁴ Nicholas Campion, *A History of Western Astrology* (New York: Continuum, 2008), 1/115.

Tanah'ta astrolojiye dair bağlantı kurabileceğimiz ilk pasaj Yusuf kıssasının anlatıldığı bölümdedir. Burada Yusuf peygamberin ağzından; “Yusuf bir düş daha görüp kardeşlerine anlattı. ‘Dinleyin, bir düş daha gördüm’ dedi. Güneş, ay ve on bir yıldız önümde eğildiler.”¹⁵ şeklinde bir ifade geçmektedir. İlgili kısımda güneş, ay ve yıldızlar gibi göksel fenomenlere işaret edilmiş ancak bunlarla alakalı astrolojik bir faaliyete veyahut astroloji ile ilgili herhangi bir bağlantıya atıfta bulunulmamıştır. Ancak birinci yüzyıl Yahudi filozofu İskenderiyeli Philo'nun bu pasajı astrolojiyle irtibatlandırarak yorumlaması dikkat çekicidir:

Meteorologlar, cennet dairelerinin en büyüğü olan Zodyak dairesinin, adını da aldığı on iki ‘yaratıktan’ oluşan bir taç gibi olduğunu söylerler. Güneş ve Ay’ın her biri sürekli olarak onun üzerinde yuvarlanırlar ancak zodyaktan hızlı değildir. Onunla eşit olmayan sürelerde geçerler; güneş otuz gün, Ay ise bu sürenin on ikide birinden fazla, yani iki buçuk gün sürer.¹⁶

Philo'nun bu yorumundan anlaşılan onun ciddi bir biçimde astronomi ve astroloji bilgisine sahip olduğudur. Yine bu pasajdan hareketle, Philo'nun “Yusuf’un kendisini Zodyak çemberini tamamlamak için on ikinci olarak sınıflandırmış olduğu” yorumuna ulaştığı ifade edilmektedir.¹⁷ Metnin literal bir okuması yapıldığında, anlatının astrolojik bir fenomene atıfta bulunduğunu iddia etmek güçleşir ancak daha sonraki bölümde de görüleceği üzere Zodyak ve 12 sayısının *Kitab-ı Mukaddes*'teki kullanımı böyle bir çıkarıma izin de vermektedir.

Yusuf’un rüyasında güneşi, ayı ve on bir yıldız önünde secde ederken görmesi çeşitli araştırmacılar tarafından da Tanah'taki astrolojiye bir örnek olarak gösterilmiştir. Özellikle Champion'un rüyayı “İbrânî toplumunun güneş döngüsünün bir tezahürü olarak temsil edilmesinin bir örneği” olarak tanımlaması dikkate değerdir.¹⁸ Metinde güneş, ay ve yıldızlarının sıralamasının Yusuf’un babası, annesi ve kardeşlerine tekabül ettiği yorumları yapılsa da güneşin babayla ilişkilendirilmesinin eski Kenan kültürüyle uyumadığını dile getiren yaklaşımlar da vardır.¹⁹ Bu yaklaşımlara göre, eski Kenanlılar için güneş tanrısı bir tanrıçaydı yani onun temsilcisi olan güneş de dişi bir varlıktı. Bunun aksine, ay tanrısı eril bir tanrıydı. Metinden bu çıkarımlara dair kesin bir yargıya varmak zordur ancak ayın babayı temsil ettiğini söylemek daha makuldür.²⁰

¹⁵ Yaratılış 37: 9

¹⁶ Joan Taylor - David Hay, “Astrology in Philo of Alexandria’s De Vita Contemplativa”, *ARAM Periodical*, (2012), 67.

¹⁷ Jonathan Poletti, “Astrology in the Bible”, *Medium.Com* (Erişim 25 Temmuz 2023).

¹⁸ Champion, *A History of Western Astrology*, 1/116.

¹⁹ Nick Wyatt, *There’s Such Divinity Doth Hedge a King* (Milton Park: Ashgate, 2005), 104.

²⁰ Rubin, *Astrology in the Torah*, 46.

Bilindiği üzere, Tanah'taki Yusuf'un rüyası ile ilgili anlatımın bir benzeri Kur'ân'da da yer almaktadır; “Bir gün Yusuf, babasına demişti ki: “Babacığım! Ben rüyamda on bir yıldızla güneşi ve ayı gördüm; onları bana secde ederken gördüm.”²¹ Hem Tanah'ta hem de Kur'ân'da yer aldığı şekliyle anlatımın ortak noktası güneş, Ay ve yıldızların Yusuf'a secde ettiği. Daha önce de değinildiği üzere Tanah'taki bu pasaj zaman zaman astrolojik fenomenlerle ilişkilendirilmiştir. Benzer şekilde, Kur'ân'da yer alan güneş, ay ve yıldızların Yusuf'a secde ediş hadisesini de astrolojik bir bakış açısıyla ele almak mümkündür.

Göksel fenomenlere işaret eden bir diğer Tanah pasajı şöyledir: “*Rab şöyle diyor: “Ulusların yolunu öğrenmeyin, Gök belirtilerinden yılmayın; Bu belirtilerden uluslar yılsa bile.”*²² Buradaki “Gök belirtilerinden yılmayın ifadesini “yıldızların gelecekle ilgili önemli bilgilere sahip olduğu ve kişinin bundan korkmaması gerektiği” şeklinde yorumlayanlar olmuştur.²³ Ancak ilgili ifadede astrolojiyi veyahut da kehaneti olumlayan bir anlama rastlanmamaktadır.

Tanah'ta astral tapınma olarak yorumlayabileceğimiz gök cisimlerine tazimin devamlı surette kınandığı görülmektedir. Örneğin:

Babası Hizkiya'nın yok ettiği puta tapılan yerleri yeniden yaptırdı. İsrail Kralı Ahav gibi, Baal için sunaklar kurdu, Aşera putu yaptı. Gök cisimlerine taparak onlara kulluk etti. RAB'bin, “Yeruşalim'de bulunacağım” dediği RAB'bin Tapınağı'nda sunaklar kurdu. Tapınağın iki avlusunda gök cisimlerine tapmak için sunaklar yaptırdı. Oğlunu ateşte kurban etti; falcılık ve büyücülük yaptı. Medyumlara, ruh çağıranlara danıştı. RAB'bin gözünde çok kötülük yaparak O'nu öfkeli yaptı.²⁴

Yine başka bir pasajda güneşe tapınan kimselerden bahsedilmektedir: “Beni RAB'bin Tapınağı'nın iç avlusuna götürdü. Tapınağın girişinde, eyvanla sunak arasında yirmi beş kadar adam vardı. Sırtlarını Rabb'in Tapınağı'na, yüzlerini doğuya dönmüş, güneşe tapınıyorlardı.”²⁵ Burada açıkça görülmesi de güneşe tapınmanın yerildiği başka bir bölüm adeta bu bölümü şerh etmektedir: “Işıldayan güneşe, parıldayarak hareket eden aya bakıp da içimden ayartıldımsa, elim onlara taptığımı gösteren bir öpücük yolladıysa, Bu da yargılanacak bir suç olurdu. Çünkü yücelerdeki Tanrı'yı yadsımış olurum.”²⁶

²¹ Yûsûf 12/4.

²² Yeremya 10: 2.

²³ Poletti, “Astrology in the Bible”.

²⁴ 2. Krallar 21: 3-6.

²⁵ Hezekiel 8: 16.

²⁶ Eyüp 31: 26-28.

Araştırmacılar, geçmiş dönemlerde Yahudi halkı arasında yıldız tapınmanın var olduğuna dair bazı Tanah pasajlarına referans yapmaktadır. Örneğin: “Çocuklar odun topluyor, babalar ateş yakıyor, kadınlar Gök Kraliçesi’ne pide pişirmek için hamur yoğuruyor. Beni öfkelenmek için başka ilahlara libasyon sunular sunuyorlar.”²⁷ bölümü bunlardan biridir. Metinde geçen “kadınların gök kraliçesine pide/kek pişirmeleri” ifadesini astral yönleriyle Venüs gezegeniyle bağlantılı olan ve altı ya da sekiz köşeli bir yıldızla temsil edilen Sümer tanrıçası İnanna ve onun Doğu Sami muadili İştar ile ilişkilendirilmektedir.²⁸ Ayrıca, bazı araştırmacılar İsrailoğullarının bir dönem Satürn’e taptıklarına dair argümanlar ileri sürmüşlerdir. Bu teorinin en önemli dayanağı “Gerçekte kralınız Sakkut’u, putunuz Kayvan’ı, Kendiniz için yaptığınız ilahın yıldızını taşıdınız.” ifadeleridir. Zira metinde geçen “Sakkut” ve “Kayvan” kelimelerinin Akad dilinde Satürn’ün isimlerinden olduğu düşünülmektedir.²⁹

Astroloji ve kehanetle ilişkilendirebileceğimiz bir başka Tanah metnine örnek olarak şu ifadeler gösterilebilir: “Kanlı et yemeyeceksiniz. Kehanette bulunmayacak, falcılık yapmayacaksınız.”³⁰ Ünlü Tevrat müfessirlerinden Raşi’nin bu pasaja ilişkin izahları önemlidir. O, metinde geçen “Kehanette bulunmayacaksınız.” ifadesini “Bu emirle, batıl inançları endişe haline getirmek veya bu inançlar doğrultusunda hareket etmek yasaklanmaktadır.” şeklinde yorumlamaktadır.³¹ Buna ilaveten “Aranızda oğlunu ya da kızını ateşte kurban eden, falcı, büyücü, muskacı, medyum, ruh çağırıcı ya da ölümlerin ruhlarına danışan kimse olmasın.”³² şeklinde geçen ifadeler Tanah’ın kehanete bakışını yansıttığını bakımından önemlidir. Metinde geçen “Aranızda oğlunu ya da kızını ateşte kurban eden, falcı, büyücü, muskacı, medyum, ruh çağırıcı ya da ölümlerin ruhlarına danışan kimse olmasın” emirlerinin akabinde gelen “Çünkü Rab bunları yapanlardan tiksindir. Tanrınız RAB, bu iğrenç töreleri yüzünden bu ulusları önünüzden kovacaktır.”³³ ifadeleri ilgili fiillerin Tanrı nazarında kabul edilemez olduğunu beyan etmektedir. Tevrat müfessirleri, bu uygulamaların putperestlik kaynaklı olduğunu, ahlaki sapma içeren ve yine ahlaki yozlaşmaya yol açan faaliyetler olduğunu belirtmektedir.³⁴ Yorumcular, bunlarla uğraşan kimselerin kendi hayatları ile ilgili tüm

²⁷ Yeremya 7: 18.

²⁸ Rubin, *Astrology in the Torah*, 27.

²⁹ Rubin, *Astrology in the Torah*, 27-28.

³⁰ Levililer 19: 26.

³¹ Yitshak Haleva vd. (ed.), *Türkçe Çeviri ve Açıklamalarıyla Tora ve Aftara 3. Kitap: Vayikra*, çev. Moşe Farsi (İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., 2010), 412.

³² Tesniye 18: 10-11.

³³ Tesniye 18: 12.

³⁴ Yitshak Haleva vd. (ed.), *Türkçe Çeviri ve Açıklamalarıyla Tora ve Aftara 5. Kitap: Devarim*, çev. Moşe Farsi (İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., 2012), 5/399.

aşamalarda gizli güçlerin özgürlükten yoksun karanlığının egemenliği altına gireceğini ve tüm iradelerini hiçbir ahlaki normu olmayan bu güçlere teslim etmiş olacaklarını söylemektedir.³⁵

Göksel kehanete işaret eden bir başka Tanah pasajı şöyledir; “Toplanmayacak, gömülmeyecek kemikler, toprağın üzerinde gübre gibi olacaklar. Yerusolim halkının sevdiği, kulluk ettiği, izlediği, danıştığı, taptığı güneşin, ayın, gök cisimlerinin önüne serilecekler.”³⁶ Birtakım araştırmacıların İbrânî halkının yerel anlamda bir göksel kehanet biçimine sahip olmadığını ve özellikle de göksel kehanete dair açık metinsel bir kanıt bulunmadığını iddia ettiği öne sürülmektedir.³⁷ Ancak daha önce de dile getirilen Levililer 19:26 ve Yasa’nın Tekrarı 18:10 bölümlerindeki öğütler büyük oranda her tür kehaneti kapsamaktadır. Bu kısımlarda geçen kehanet terimi, muhtemelen “fısıltı”dan türetilmiş olup, yıldız kehaneti de dahil olmak üzere dış olaylara dayalı her tür belirsiz veya sezgisel tahmine atıfta bulunmaktadır.³⁸

Görüldüğü üzere, Tanah’ın yukarıdaki pasajları incelendiğinde ilk etapta astrolojiye dair olumsuz bir kanaatin varlığı dikkatleri çekmektedir. Yasin Meral’in “Yahudi Düşünürlerin Astroloji Algısı” kitabında da açıkça ifade ettiği üzere Tanah kehanet, fal, büyü ve ruh çağırma gibi uygulamaları yasaklamaktadır. Meral, bunun temel sebebi hakkında “bilgi kaynağı olarak Tanrı’nın devre dışı bırakılması ve vahiy dışında farklı araçlarla gizli bilgiye ulaşma çabası” olduğuna vurgu yapmaktadır.³⁹ Bu çerçeveden, yukarıda yapılan değerlendirmelerin Tanah’ta astroloji konusuna genel bir bakış açısı sunduğunu söyleyebiliriz.

1.2. Yeni Ahit’te Astroloji

İlk dönem Hıristiyanlığı geleneksel olarak karşı-kültürel bir hareket olarak kabul edilmektedir. İmparatorluk kültüründen popüler paganizme ve özellikle Yahudi geleneğine karşı “dini hakikatin yozlaşması” bağlamında bir tür direniş cephesi olarak görülmektedir.⁴⁰ O dönemin şartları dikkate alındığında siyasi eşitlik iddiası da dahil olmak üzere sınıf, ırk ve cinsiyet farkı gözetmeksizin herkese kucak açmasıyla onu gerçekten de radikal bir hareket olarak değerlendirmek mümkündür. Ancak teolojik konumu o kadar net değildir. Örneğin, birinci yüzyılda kurtuluşu gökyüzünde arayan ve Hermetizm’i de içeren bir dizi kozmolojik akımdan etkilendiği açıktır. Ayrıca birinci yüzyılın ortalarında, muhtemelen İsa’nın çarmıha gerilme tarihinden 20 yıldan az bir

³⁵ Haleva vd., *Türkçe Çeviri ve Açıklamalarıyla Tora ve Aftara 5. Kitap: Devarim*, 5/399.

³⁶ Yeremya 8: 2.

³⁷ Rubin, *Astrology in the Torah*, 322.

³⁸ Rubin, *Astrology in the Torah*, 32.

³⁹ Yasin Meral, *Yahudi Düşünürlerin Astroloji Algısı* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2023), 12.

⁴⁰ Campion, *A History of Western Astrology*, 1/245-246.

süre sonra, Pavlus ve takipçilerinin Yahudi geleneğini takip eden Yakup önderliğindeki Kudüs kilisesinden ayrılmaları ilk bölünme olarak kayıtlara geçmiştir.⁴¹ Bu süreçte astroloji de dahil olmak üzere çağdaş kültürün pek çok yönünü reddetme eğilimi olsa da halihazırdaki durumun gerçek bir resmini çizmek zordur. Dolayısıyla ilk Hıristiyanları homojen bir grup olarak değerlendirmek yanıltıcı olabilir.

Geleneksel Hıristiyan kozmolojisi, Tanah dahil olmak üzere Yahudi kaynaklarından derlenmiş, Pers düalizmi ve başta Stoacılık ve Platonculuk olmak üzere güçlü Yunan felsefesi unsurlarıyla sentezlenmiştir. Yuhanna İncili'nin başındaki ünlü ifade⁴² rasyonel Yunan kozmosunun erken dönem Hıristiyan düşüncesine girişinin en dramatik kanıtıdır. Dolayısıyla Yeni Ahit, M.Ö. ikinci yüzyıldan itibaren meydana gelen dini gelişmeler, özellikle de Gnostisizm ve Hermetizm'in gelişimi bağlamında okunmalıdır.⁴³ Corpus Hermeticum'daki⁴⁴ metinlerden biri olan Poimandres'te yer alan ifadelerin Greko-Romen bilgeliğini Kutsal Yazılar'la ilişkilendirdiği düşünülmekte ve bu metindeki imgeler Eski ve Yeni Ahit'in çeşitli kitaplarındaki imgelere benzetilmektedir. Yuhanna İncili'ndeki "Söz" (logos) kullanımının buna bir örnek olduğu ifade edilmektedir.⁴⁵

Hıristiyanlığın doğduğu topraklar diğer medeniyetlerden yalıtılmış yerler değildir. Bölge binlerce yıldır, Neolitik dönemden beri Mısır ve Mezopotamya arasındaki ana ticaret yolları üzerindeydi ve tarihinin büyük bir kısmında Mısırlılar, Asurlular, Babilliler ve Persler tarafından yönetilmiştir. Ayrıca o dönemde yaklaşık 100 Yunan şehrine de ev sahipliği yapıyordu. Dolayısıyla Yahudiliğin de standart bir versiyonu yoktu. Örneğin, Essenilerin Şabat'ı Cumartesi'den Pazar'a taşıdığı bilinmektedir ki bu durumun Hıristiyanlıkta kutsal gün olarak güneş gününün (yani Pazar) seçilmesinin zeminini oluşturduğuna dair yorumlar vardır.⁴⁶

Hıristiyan takviminin pagan astrolojik kavramlarının bir araya getirilmek suretiyle oluşturulduğuna ilişkin de önemli teoriler vardır. Gerçekten de Hıristiyanlığın başlıca bayramları olan Noel ve Paskalya'nın kadim pagan geleneğinin kurallarına göre şekillendiğine dair güçlü işaretler bulunmaktadır. Bu iki bayramda gün dönümü ve

⁴¹ Fuat Aydın, *Pavlus Hıristiyanlığına Giriş* (Ankara: EskiYeni Yayınları, 2011), 97-99; Şinasi Gündüz, *Pavlus: Hıristiyanlığın Mimarı* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015), 59-64.

⁴² "Başlangıçta Söz (logos) vardı."

⁴³ Ahmet Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi: Plotinos, Yeni Platonculuk, ve Erken Dönem Hıristiyan Felsefesi* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010), 256-260.

⁴⁴ İsa'dan sonraki ilk yüzyılda çoğu astroloji, simya ve diğer okült bilimlerle ilgili felsefi hermetik litaretür. Bk. "Hermetic Writings | Greek, Egyptian & Gnostic Texts", *Britannica* (Erişim 24 Temmuz 2023).

⁴⁵ Campion, *A History of Western Astrology*, 1/245-246.

⁴⁶ Campion, *A History of Western Astrology*, 1/247.

ekinoklarla ilgilidir. Paganlar 21 Aralık'ta Mitra'nın doğum günü olarak 21 Mart'ta da Nevruz (Yılbaşı) olarak kutlamışlardır. Örneğin, İsa Yahudilerin Fısıh Bayramı'nda çarmıha gerilmiştir. Dolayısıyla onun ölümünün ve dirilişinin anıldığı ve Hıristiyan takviminde sabitlenmiş en eski kutsal tarih olan Paskalya'nın⁴⁷ da kabaca Fısıh Bayramı'na denk gelmesi gerekirken vakıya böyle değildir.⁴⁸

Yukarıdaki izahlar Hıristiyan kozmolojisinin senkretik yapısına işaret etse de özü itibarıyla o Yahudi geleneğini devam ettirmektedir. Örneğin Hıristiyanlığa göre Tanrı tüm evreni yaratmıştır ancak Platoncu ve Aristotelesçi Tanrı'nın aksine, yaratımı süreklidir ve her zaman dualara cevap vermeye ve kendi inisiyatifiyle ya da inananların isteği üzerine olaylara müdahale etmeye hazırdır. Ayrıca, Yunan bakış açısına muhalif olarak aşkındır ve yaratılışın içinde hareket edebilir.⁴⁹ Bununla birlikte esasen onun üstünde ve ondan ayrıdır. Örneğin, "Gökler tahtım, Yeryüzü ayaklarımın taburesidir. Nerede benim için yapacağınız ev, neresi dinleneceğim yer? Çünkü bütün bunları ellerim yaptı, Hepsi böylece var oldu" diyor RAB."⁵⁰ ve yine, "İsa yanlarına gelip kendilerine şunları söyledi: "Gökte ve yeryüzünde bütün yetki bana verildi."⁵¹ ifadeleri bunu kanıtlar niteliktedir.

Astrolojiye dair Yeni Ahit referanslarını incelerken yukarıdaki malumatı göz önünde bulundurmak faydalı olacaktır. Bu doğrultuda, Yeni Ahit'te astroloji konusuna başlarken ilk olarak dile getirilecek husus, *Kitab-ı Mukaddes*'in bu bölümünde astrolojiye dair doğrudan atıfta bulunan spesifik bir pasajın olmadığıdır. Ancak bazı anlatımlar dolaylı olarak astrolojiyle bağlantılı olabilecek kavramları ele almaktadır. Bunlardan en meşhuru, Matta İncili'nde yer alan üç bilginin (kahinler) Doğu'dan bir yıldız takip ederek İsa'nın doğumunu bulmak için geldiği hadisesidir:

İsa, Kral Hirodes'in devrinde Yahudiye'nin Beytlehem kasabasında doğduktan sonra bazı yıldızbilimciler (Magiler) doğudan Kudüs'e gelip şöyle dediler: "Yahudilerin kralı olarak doğan çocuk nerede? Doğuda O'nun yıldızını gördük ve O'na tapınmaya geldik." Kral Hirodes bunu duyunca bütün Kudüs halkıyla birlikte çok tedirgin oldu. Tüm başkâhinleri ve ulusun din bilginlerini toplayarak onlara Mesih'in nerede doğacağını sordu. "Yahudiye'nin Beytlehem kasabasında" dediler. "Çünkü peygamber aracılığıyla şöyle yazılmıştır: Sen, Yahuda diyarında olan ey Beytlehem, Yahuda önderleri arasında hiç de en önemsizi değilsin! Çünkü benim halkım İsrail'i güdecek

⁴⁷ Hristiyan bayramlarıyla ilgili detaylı bir okuma için bk. Mehmet Katar, "Hıristiyan Bayramları Üzerine Bir Araştırma", *Dini Araştırmalar* 3/9 (Nisan 2001), 7-27.

⁴⁸ Campion, *Astrology and Cosmology in the World's Religions*, 165.

⁴⁹ Campion, *A History of Western Astrology*, 1/247; Campion, *Astrology and Cosmology in the World's Religions*, 163.

⁵⁰ Yeşaya 66: 1.

⁵¹ Matta 28: 18.

olan önder senden çıkacaktır.” Bunun üzerine Hirodes yıldızbilimcileri gizlice çağırıp onlardan yıldızın görüldüğü anı tam olarak öğrendi. “Gidin, çocuğu dikkatle arayın, bulduğunuz zaman bana haber verin, ben de gelip O’na tapınayım” diyerek onları Beytlehem’e gönderdi. Yıldızbilimciler, kralı dinledikten sonra yola çıktılar. Doğuda görmüş oldukları yıldız onlara yol gösterdi ve gelip çocuğun bulunduğu yerin üzerinde durdu. Yıldızı gördüklerinde olağanüstü bir sevinç duydular. Eve girip çocuğu annesi Meryem’le birlikte görünce yere kapanarak O’na tapındılar. Hazinelelerini açıp O’na armağan olarak altın, tütsü ve mür sundular. Sonra Hirodes’in yanına dönmelerini diye rüyada uyarıldıklarından, ülkelerine başka yoldan döndüler.⁵²

Bu olayı astrolojik bir yorumla ilişkilendirmek mümkündür. Zira bilginlerin yıldız takip etmeleri ve onun doğumuna işaret ettiğine inanmaları astrolojik bir etkiyle açıklanabilir. Nitekim hikâye sadece yıldızların hareketinin dünyevi olaylara karşılık gelmesinin bir örneği olmakla kalmamış, aynı zamanda Mesih’in doğumu geleneksel olarak Jüpiter ve Satürn’ün Balık burcunda kavuştuğu bir zamanla ilişkilendirilmiştir. Ayrıca Hıristiyan astrologlara göre bu olay başlı başına İsa’nın tanrısallığının ilahi bir kanıtıdır. Yıldızların bir işaret olarak algılanması kanonik olmayan literatürde karşımıza çıkan bir motiftir ve Mesih’in yıldızı o dönem Hıristiyanlarının dikkatini çekmiştir.⁵³ Hıristiyan düşünürler yüzyıllar boyunca bahsi geçen yıldızın kökenini bir kuyruklu yıldızda ya da Jüpiter ve Satürn’ün kavuşumunda bulmaya yönelik çeşitli girişimlerde bulunmuşlardır. Ancak bunların hiçbiri pasajda geçen anlatımı desteklememektedir.⁵⁴

Yukarıdaki bilgilere ilaveten, metinde yıldız bilimciler olarak ifade edilen Magilerle ilgili olarak bir detay paylaşılmamıştır. Kimliklerinin ne olduğu veyahut sayılarının kaç olduğuna dair herhangi bir bilgi yoktur. Bu konuda farklı spekülasyonlar olsa da “Magi” kavramının astroloji ve rüya tabiri konusunda uzmanlaşmış kişiler olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁵ Ayrıca Magiler, Herod’a ancak İsa’nın doğumundan sonra gelmişlerdir ki bu da yıldızların geleceği tahmin etmek için kullanılması ihtimalini bir Hıristiyan uygulaması olmaktan çıkarmaktadır. Modern dönemde bazı yaklaşımlar Beytüllahim Yıldızı’nın bir süpernova olabileceğini öne sürmektedir. Bu durum onun aniden ortaya çıkışını açıklayabilir. Ancak astronomik olayların ayrıntılı kayıtlarını tutan Çinli astrologların böyle bir olayı not etmedikleri aktarılmaktadır.⁵⁶ Bütün

⁵² Matta 2: 1-12.

⁵³ Katherine Miller, *Christianity and Astrology: Fundamental Incompatibility Concerning Gods and Free Will* (Texas: Texas A&M University, Yükek Lisans Tezi, 2020), 29.

⁵⁴ Campion, *Astrology and Cosmology in the World’s Religions*, 166.

⁵⁵ “Magi” kavramının eski İran’daki rahip sınıfı olan Muğ’larla olan ilişkisine dair detaylı bir okuma için bk. Nevfel Akyar, *Eski İran’da Rahipler* (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2023), 60-76.

⁵⁶ Katherine Miller, *Christianity and Astrology: Fundamental Incompatibility Concerning Gods and Free Will*, 29.

bunlarla birlikte bu olayın tam olarak astrolojiyle ilgili olduğunu söylemek de zordur. Çünkü bu yıldızın doğal bir olay mı yoksa Tanrısal bir mucize mi olduğu belirsizdir.

Beytullahim yıldızının Matta tarafından okuyucuyu İsa'nın ciddiye almaları gereken büyük bir öğretmen olduğuna ikna etmek için tasarlanmış edebi bir araç olduğunu düşünen araştırmacılar da vardır. Nitekim zamanın toplumu büyük öğretmenlerin doğumuyla ilgili olarak mucizevi olayların anlatılmasına alışkın bir okuyucu kitesidir.⁵⁷ Burada Matta'nın kimliği de ön plana çıkmaktadır. Zira o, kendi dininin katı geleneklerine başkaldıran ve pagan dünyayı kazanmak için bilinçli bir girişimde bulunan Helenleşmiş bir Yahudi'dir. Mesih'in doğumuyla ilgili bu anlatımın İranlı Mecusilerin gelecekteki kurtarıcıya dair Zerdüştî fikirlerinden bir ödünç almayı düşündüğüne ilişkin yorumlar da bu pencereden değerlendirilebilir.⁵⁸

Mesih yıldızı olarak da bilinen Beytullahim yıldızının Hıristiyan yazarlar tarafından sıkça Tanah'ta yer alan bir pasajla birlikte değerlendirildiği görülmektedir. Metin şu şekildedir:

*“Onu görüyorum, ama şimdilik değil,
Ona bakıyorum, ama yakından değil.
Yakup soyundan bir yıldız çıkacak,
İsrail'den bir önder yükselecek.
Moavlular'ın alınlarını,
Şetoğulları'nın başlarını ezecek.”*⁵⁹

Burada yer alan “Yakup soyundan bir yıldız çıkacak” ifadesinin İsa Mesih'le irtibatlandırılması önemlidir. Çünkü bu değerlendirme, Mesih'in gelişini zamanın başlangıcından beri var olan ilahi bir planın parçası olarak yorumlamaya izin vermektedir. Bunun doğal bir sonucu olarak da Hıristiyanlığın Yakın Doğu ve Doğu Akdeniz'in kurtuluş kültürleri arasında yerini almasına ve beklenmedik herhangi bir astronomik olayın, örneğin bir kuyruklu yıldızın veya güneş tutulmasının, ilahi yargıyı veya Mesih'in ikinci gelişini haber verebileceği fikrinin taraftar bulmasına zemin hazırlamıştır.⁶⁰

Yine doğrudan astroloji ile ilişkili gibi görünmese de mistik-kozmolojik öneme sahip bir dizi pasaj dikkatleri çekmektedir. Örneğin;

“Gözleriniz olduğu halde görmüyor musunuz? Kulaklarınız olduğu halde işitmiyor musunuz? Hatırlamıyor musunuz, beş ekmeği beş bin kişiye bölüştürdüğümde kaç sepet dolusu yemek fazlası topladınız?” “On iki”

⁵⁷ Champion, *A History of Western Astrology*, 1/249.

⁵⁸ Champion, *A History of Western Astrology*, 1/250.

⁵⁹ Çölde Sayım 24: 17.

⁶⁰ Champion, *A History of Western Astrology*, 1/254.

dediler. “Yedi ekmeği dört bin kişiye bölüştürdüğümde kaç küfe dolusu yemek fazlası topladınız?” “Yedi” dediler. İsa onlara, “Hâlâ anlamıyor musunuz?” dedi.”⁶¹

Bu pasajı yorumlayan Champion çok ilginç noktalara değinmektedir. Söz konusu metni anlamamanın tek bir makul çözümü olduğunu ifade eden Champion, burada zikredilen rakamların İbrânî ve Yakın Doğu kozmolojik geleneğindeki en önemli ritüel sayılardan ikisi olan 7 ve 12 sayılarına referans yaptığını düşünmektedir.⁶² Bu sayılar zamanın bütünlüğüne işaret etmekle birlikte yedi sayısı sadece yaratılışın günleri olarak, 12 sayısı ise kabilelerin sayısı ya da astronomik terimlerle gezegenlerin, ayların ve burçların sayısı olarak da anlaşılabilir. Birinci yüzyılda metnin muhatabı olan kimseler bu sayıların kozmolojik öneminden habersiz değillerdir.⁶³

Astrolojiyle bağlantı kurulması mümkün olan bir diğer pasaj da Yeni Ahit'teki Vahiy kitabında yer almaktadır. Pasajın içeriği şu şekildedir:

Gökte olağanüstü bir belirti, güneşe sarınmış bir kadın görüldü. Ay ayaklarının altındaydı ve başında on iki yıldızdan oluşmuş bir taç vardı. Kadın gebeydi. Doğum sancıları içinde kıvrıyor, feryat ediyordu. Sonra gökte başka bir belirti görüldü: yedi başlı, on boynuzlu ve yedi başında yedi taç olan, kızıl renkli büyük bir ejderhaydı bu. Kuyruğuyla gökteki yıldızların üçte birini sürükleyip yeryüzüne attı. Sonra, doğum yapmak üzere olan kadının önünde durdu. Kadın doğurduğu an ejderha çocuğu yutacaktı. Kadın bir oğul, bütün ulusları demir çomakla güdecek bir erkek çocuk doğurdu. Çocuk hemen alınıp Tanrı'ya, Tanrı'nın tahtına götürüldü. Kadın ise çöle kaçtı. Orada bin iki yüz altmış gün beslenmesi için Tanrı tarafından hazırlanmış bir yeri vardı. Gökte savaş oldu. Mikail ve melekleri ejderhaya karşı savaştılar. Ejderha kendi melekleriyle birlikte karşı koydu, ama gücü yetmedi. Bu yüzden gökteki yerlerini yitirdiler. Büyük ejderha, İblis ya da Şeytan diye adlandırılan ve tüm dünyayı saptıran o eski yılan, melekleriyle birlikte yeryüzüne atıldı.”⁶⁴

Bu metinden açıkça görüldüğü üzere büyük göksel bir alametin tasviri yapılmaktadır. Burada ilk göze çarpan “on iki yıldızdan oluşan taç” ifadesidir ki bazı araştırmacılar bunun Zodyak'ı çağrıştırdığını düşünmektedir.⁶⁵ Hegedus, astroloji açısından burada tasvir edilen kadının Başak takımyıldızına karşılık geldiğini ifade eder. Zodyak'ı taç olarak takan kadının kendisinin on iki burçtan biri olması önemli değildir. Metnin yazarı bu şekilde burçlar arasında ona özel bir dikkat çekmektedir. Ayrıca

⁶¹ Markos 8: 18-21.

⁶² Champion, *A History of Western Astrology*, 1/247-248.

⁶³ Champion, *A History of Western Astrology*, 1/248.

⁶⁴ Vahiy 12: 1-9.

⁶⁵ Safron Rossi - Keiron Le Grice, *Jung on Astrology* (London&New York: Routledge, 2018), 48.

metnin böyle bir astrolojik yorumunun hem Vahiy yazarı hem de çağdaşları bakımından doğal olduğu düşünülmektedir. Çünkü zamanın okuyucusu için bu anlatımlar yabancı unsurlar değildir.⁶⁶

Söz konusu çerçeveden bakınca ilgili pasajı astrolojik bir anlatının ortasına oturtmak mümkün olur. Zira Zodyak, Hıristiyanlık öncesi dönemde de pek çok kültürde varlığı bilinen astrolojik bir fenomendir.⁶⁷ Yine de önemle belirtmek gerekir ki bu pasajlar astrolojiye doğrudan atıfta bulunmamaktadır. Bu nedenle, astrolojinin Yeni Ahit'te doğrudan kınandığı veya eleştirildiğini söylemek zordur. Yeni Ahitte yer alan bu minvaldeki pasajlar genel olarak batıl inançlar ve dünyevi bağımlılıklarla ilgili temaları ele almaktadır. Bununla birlikte geleceği tahmin etmeye yönelik tüm girişimlerin sonuçsuz kalacağını ifade eden ve insanlığın yalnızca Tanrı'nın bildiği bir geleceği önceden görme girişimine meydan okuyan bazı pasajlar da Yeni Ahit'te yer almaktadır.⁶⁸ Astrolojiye dair zikredilen söz konusu *Kitab-ı Mukaddes* referanslarının, Tertullian ve Origen'in konu hakkındaki görüşlerini daha iyi değerlendirmek bakımından yeterli olacağı kanaatindeyiz.

2. Tertullian'a Göre Astrolojinin Meşruiyeti

Hıristiyanlık tarihinde erken dönem kilise babalarının yazıları incelendiğinde astroloji karşıtı bir tutumun varlığı çok açık bir biçimde ifade edilebilir. Ancak belirtmek gerekir ki, bazı kaynakların da dikkat çektiği üzere söz konusu karşıtlık göğün bilimsel bir çerçevede incelenmesine değil geleceğin tahmin edilmesine yönelik kehanet türü yaklaşımlardır.⁶⁹ Astroloji karşıtı polemlerin menşei esasında Hıristiyanlık öncesi Greko-Romen ve Hıristiyan kaynaklarıdır. Hıristiyan astroloji karşıtlarının en önemli motivasyon kaynağı ise astrolojinin Hıristiyanlık için önemli bir tehdit oluşturduğu inancıdır. Bu nedenle, Tertullian gibi Kilise Babaları Greko-Romen kaynaklardan gelen argümanları kapsamlı bir şekilde kullanmış olsalar da Hıristiyan doktrini ve kutsal kitaptan alınan argümanlar onlar için daha ön plandadır.⁷⁰

Astrolojiye karşı ilk Hıristiyan polemik örneklerini 130 yılı civarlarında din değiştirip Hıristiyan olan ve Roma'da bir Hıristiyan okulu açmadan önce bir süre

⁶⁶ Tim Hegedus, *Early Christianity and Ancient Astrology* (New York: Peter Lang Publishing, 2007), 237.

⁶⁷ Merrill Kitchen, "What is Real? Seeking Realities in Understanding Faith: Astronomy, astrology and the Kingdom of Heaven", *ISCAST* 4 (2009), 2.

⁶⁸ Matta 24: 36-44.

⁶⁹ Efstratios Theodossiou vd., "Astrology in the Early Byzantine Empire and the Anti-Astrology Stance of the Church Fathers", *European Journal of Science and Theology* 8/2 (2012), 18-20; Philip Johnson - Simeon Payne, "Evangelical Countercult Apologists versus Astrology: An Unresolved Conundrum", *Australian Religion Studies Review* 17/2 (2004), 75-76.

⁷⁰ Theodossiou vd., "Astrology in the Early Byzantine Empire and the Anti-Astrology Stance of the Church Fathers", 15-17; Hegedus, *Early Christianity and Ancient Astrology*, 23.

Efes'teki kilisede öğretmenlik yapan pagan düşünür Justin Martyr de görülebilir. Yine 120 dolaylarında doğan ve 150-65 civarında Roma'da Hıristiyan olan Suriyeli Tatian gibi isimler de bunlara dahil edilebilir. Hem Tatian hem de Justin için astroloji, insanları şeytanların sapkınlığının bir oyuncağı haline getirmektedir. Onlara göre astroloji, insana takım yıldızlarının bir çizelgesini göstererek zar oyuncuları gibi kader faktörünü ortaya atmak anlamına gelmektedir.⁷¹

Bir önceki bölümde incelenen *Kitab-ı Mukaddes* pasajlarında İsa'nın doğumu hakkında öngöründe bulunan bazı kahinlere atıfta bulunan Matta 2: 1-12'yi astroloji karşılığı bağlamında açıkça ele alan ilk isim erken dönemin önemli kilise babalarından Tertullian (160-225)'dir. Kaynakların aktardığına göre Tertullian'ın astroloji hakkında bir tartışma yürütmesinin sebebi Hıristiyanlığı kabul ettikten sonra mesleğine devam etmek isteyen bir astrologdur.⁷² Söz konusu kişi Hıristiyan olmuştur ancak eski mesleğine de devam etmek istemektedir. Geleneksel olarak bakıldığında bu tür meslekler Hıristiyanlara yasaklanmıştır. Dolayısıyla, Tertullian'ın bakış açısına göre Hıristiyan astroloğa verilecek doğru yanıt zaten bellidir. Konuyu ele alan Hegedus, Tertullian'dan şu alıntıyı yapmaktadır;

*“Astrologlar hakkında konuşmaya bile gerek yok; ama geçen gün birileri bu mesleği sürdürme hakkını talep ederek bize meydan okuduğu için birkaç kelimeyi bu konuya ayıracağım.”*⁷³

Tertullian konuya birkaç cümleyle değineceğini söylese de astroloji konusunu uzun uzadıya ele almıştır. Başlangıçta astrolojinin şeytani kökenine odaklanmış ve astrologların Roma'dan sürülmesini düşmüş meleklerin cennetten kovulmasına benzetmiştir. Ayrıca büyü ve astroloji arasındaki bağlantıya da dikkat çekmektedir. Tertullian bu aşamada küçük de olsa bir paradoks yaşamaktadır nitekim Matta'da yer alan anlatıya göre Magiler üzerinde olumlu ve onaylayıcı bir tasvir sunmaktadır. Daha açık bir ifadeyle, Mesih'in doğumu hakkında çıkarım yapan yıldız yorumcularını Mesih'in doğumunu ilk duyuranlar, onu hediyelerle ilk onurlandıranlar olarak ele almaktadır. Onların Mesih ile aralarında dindar bir bağ kurduklarını ifade etmektedir.⁷⁴

⁷¹ Campion, *Astrology and Cosmology in the World's Religions*, 168.

⁷² Tertullian, *De Idololatria: Critical Text, Translation and Commentary*, çev. J. H. Waszink - J. C. M. Van Winden (Leiden: Brill, 1987), 156-157.

⁷³ Hegedus, *Early Christianity and Ancient Astrology*, 307. Tertullian'ın Kutsal Kitap yorumlama tarzı hakkında detaylı bilgi için bk. Nuh Yılmaz, “Tertullian'ın Kutsal Kitap Anlayışı”, *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (2017), 129-147; Yılmaz, *Tertullian'ın Kristolojisi*, 99-108.

⁷⁴ Tertullian, *De Idololatria: Critical Text, Translation and Commentary*, 38; Paula Fredriksen - Oded Irshai, “Include Me Out: Tertullian, the Rabbis, and the Graeco-Roman City”, *L'identité À Travers L'éthique: Nouvelles Perspectives Sur La Formation Des Identités Collectives Dans Le Monde Greco-Romain* (Turnhout: Brepols Publishers, 2015), 124; A. M. Laato, “Tertullian on Christian Converts and Clashes with the

Buna rağmen astroloji konusuna genel bakış açısının temkinli hatta olumsuz olduğunu ifade etmek mümkündür.⁷⁵

Tertullian'ın çözmek durumunda olduğu durum Matta metninde yer alan astrolojiye görece olumlu bakan pasaj ile kendi olumsuz kabulünü bir noktada uzlaştırma meselesidir. Bu aşamada o, kendisini hem metnin kötüye kullanılma ihtimalinin önüne geçmek hem de astrolojiyi reddediş tavrını net bir biçimde ortaya koymak zorunda hissetmiştir ve bu problemi astroloji tarihinde basit bir zamansal ayırım yaparak aşma yolunu izlemiştir. Dolayısıyla metinde bahsedilen yıldız bilimciler (Magiler) ile kendi zamanının “astrologlarını” ayırmış ve astrolojiye sadece Kutsal Kitap dönemine kadar izin verildiği ve Mesih'in doğumundan sonra hiç kimsenin bundan böyle bir kişinin doğuşunu yıldızlara bakarak yorumlamaması gerektiği şeklinde gibi bir yaklaşımı benimsemiştir.⁷⁶

Esasen bu pozisyon Tertullian'ın astroloji konusunda sahip olduğu kanaatleri net bir biçimde ortaya koymasının önüne geçmektedir. Nitekim o, astrolojiyi reddeden biridir ancak “Mesih'in doğumuna kadar buna izin verildi bununla birlikte Mesih'in doğuşuyla beraber artık bu izin kaldırıldı” gibi bir yaklaşım kendi görüşlerinden bir nevi taviz verdiğinin göstergesidir. Hegedus, bunun erken dönem Hıristiyan yazılarında sıkça görülen bir durum olduğuna ve temelde Eski ile Yeni Ahit'e atıfta bulunan Eski/Yeni temasının bir yansıması olduğuna dikkat çeker. Ayrıca, yine aynı görüşün Hıristiyan teolojisinde yer alan İsa'nın tutsak ruhları cehennemden kurtarma anlayışı ile paralel olduğu kanaatindedir.⁷⁷ Şöyle ki, Hıristiyan teolojisine göre İsa'nın çarmıha gerilmesi ile dirilişi arasında geçen sürede İsa cehenneme inerek dünyanın başlangıcından beri orada tutsak olan ruhları kurtuluşa erdirmiştir. Dolayısıyla kendisinden öncekileri karanlıklardan kurtararak beyaz bir sayfa açmıştır. Hegedus'a göre Tertullian bu anlayışa mugayir olmamak adına Mesih'e kadar yapılan astroloji faaliyetlerini bir nevi kabullenmek durumunda kalmıştır.⁷⁸

Tertullian astrolojinin Mesih'in gelişine kadar makbul olduğu ancak ondan sonra geçerli olmadığı görüşünü üç şekilde pekiştirmektedir. İlk olarak, Matta İncilinde Magi'nin Mesih'i aradığını fakat astrolojinin artık onunla ilgilenmediğini

Pagan World”, *Religious Polemics and Encounters in Late Antiquity: Boundaries, Conversions, and Persuasion*, ed. A. M. Laato, P. Irizar, Studies on the Children of Abraham (Leiden: Brill, 2021), 8/104.

⁷⁵ H.F. Stander, “The Church Fathers and Astrology”, *Acta Patristica et Byzantina* 14/1 (2003), 233.

⁷⁶ Tertullian, *De Idololatria: Critical Text, Translation and Commentary*, 37; Hegedus, *Early Christianity and Ancient Astrology*, 308; Johnson - Payne, “Evangelical Countercult Apologists versus Astrology: An Unresolved Conundrum”, 80.

⁷⁷ Hegedus, *Early Christianity and Ancient Astrology*, 308.

⁷⁸ Hegedus, *Early Christianity and Ancient Astrology*, 308-309.

belirtmektedir.⁷⁹ Yani Mesih artık gelmiştir ve dolayısıyla astrolojiye de gerek kalmamıştır. İkinci olarak Tertullian, Matta anlatısının kendi unsurlarından yola çıkarak Magilerin hediyelerini genel olarak “pagan” dininin ve elbette astrolojinin sonunun geldiğine dair bir metafor olarak yorumlamaktadır. Daha önce Matta anlatısında Magilerin “eve girdikten sonra çocuğu annesi Meryem’le birlikte görünce yere kapanarak O’na tapındıklarından ve hazinelerini açıp O’na armağan olarak altın, tütsü ve mür sunduklarından” bahsedilmişti. İşte o, burada bahsedilen sunuları Mesih’in ortadan kaldırmak üzere olduğu dünyevi şeyler olarak değerlendirmektedir. Tertullian’a göre Magilerin Mesih’e tapınması zaten onun Yahudi olmayanlar tarafından da kabul edildiğini göstermektedir ve yine onların Mesih’e hediyeler takdim ettikleri imgesi Yahudi olmayanların “pagan” dininden Hıristiyanlığa dönüşüne atıfta bulunmaktadır.⁸⁰ Dolayısıyla Magi’ler, sanatlarını meşru bir şekilde icra etmelerine izin verilen son kişilerdir. Bu yüzden Rab’be buhur, mür ve altın sunmuşlardır. Bu armağanlar, Mesih’in ortadan kaldırmak üzere olduğu dünyevi kutsallığın ve görkemin sona erdiğinin işaretleridir.⁸¹

Artık her şey Mesih’e tabidir ve ne eski pagan inanış ve gelenekler ne de astroloji gibi faaliyetler geçerlidir. Hegedus’un burada dikkat çektiği önemli bir husus vardır. O, Tertullian’ın Mesih’e takdim edilen altın, tütsü ve mür gibi pagan gelenekte tanrılara sunulan unsurların şimdi de Mesih’e sunulduklarından bahsederken bunu eleştirdiğini ifade eder ancak bunların her birinin zaten Hıristiyan gelenekte de Mesih ile bir şekilde irtibatlandırıldığının Tertullian tarafından bilinmediğine veyahut atlandığına işaret eder. Nitekim altının Mesih’in krallığıyla, tütsünün tanrısallığıyla ve mürün de çektiği acılarla özdeşleştirildiği Hıristiyan gelenekte var olan bir yaklaşımdır.⁸²

Son olarak, Tertullian farklı bir bakış açısıyla, Magilerin memleketlerine “başka bir yoldan” (Matta 2:12) döndükleri ifadesini, önceki meslekleri olan astrologluğu bıraktıkları anlamına gelecek şekilde yorumlamaktadır. Burada, Tanrı’nın isteğine uygun olarak Magilerin ülkelerine gitmelerini, ama geldikleri yoldan değil başka bir yoldan gitmelerini, yani eski öğretilerinin yolunu terk etmelerinin kastedildiğini ifade etmektedir.⁸³ Bu pasaj genellikle Hirodes’in onları takip etmemesi için başka yoldan döndükleri şeklinde yorumlanmaktadır. Bu bakımdan Tertullian çoğunluktan ayrılarak burada kastedilenin Hirodes’in onları takip etmesini engellemeyi amaçlamadığını söylemektedir. Tertullian’a göre Hirodes onları takip etmemiştir. Çünkü başka bir

⁷⁹ Tertullian, *De Idololatria: Critical Text, Translation and Commentary*, 161-165.

⁸⁰ Hegedus, *Early Christianity and Ancient Astrology*, 309.

⁸¹ Stander, “The Church Fathers and Astrology”, 235.

⁸² Hegedus, *Early Christianity and Ancient Astrology*, 310.

⁸³ Tertullian, *De Idololatria: Critical Text, Translation and Commentary*, 37-38.

yoldan döndüklerini bile bilmemektedir. Bu nedenle “yol”dan kastın “öğreti ve disiplin” olduğu kanaatindedir. Böylece, Magilere bundan sonra başka bir yolda (öğretide yani Hıristiyanlıkta) yürümelerinin emredildiğini düşünmektedir ki dönemim algısı dikkate alındığında pagan unsurları çağrıştıracak her türlü anlayıştan uzak durulması gerektiği anlayışının genel bir tavır olarak karşımıza çıktığını da söylemek mümkündür.⁸⁴ Daha açık bir ifadeyle, Tertullian burada Magilerin Mesih’i yani doğru yolu gördüklerini ve bu andan itibaren kehanet, fal, büyü ve yıldız takipçiliği gibi işlerin bırakılması gerektiğini ifade etmektedir.

Tertullian’ın astroloji hakkındaki görüşlerinin bir özetini yapacak olursak, onun en nihayetinde bu faaliyetten uzak durulması gerektiği kanaatindedir. Nitekim, gelecekte haber verdiğini iddia eden bu meşguliyet şayet doğru bir haber değerine sahip olsaydı, ilk başta astroloji ile uğraşan kişilere faydası olurdu. Kaldı ki kendisine başvuran adam dahi kendi geleceği hakkında herhangi bir fikir sahibi değildir. Ayrıca Tertullian, astroloji gibi kehanet işleriyle uğraşanların Tanrı’nın krallığı ve cennet konusunda herhangi bir umut beslememeleri konusunda da nettir.⁸⁵

Bununla birlikte konuyu derinlemesine ele alan Hegedus, Tertullian’ın astroloji hakkındaki yorumlarını biraz ironik bulur ve amacına uygun olduğunda onun da bazı astrolojik fikirlerden yararlandığından bahseder.⁸⁶ Örneğin Tertullian bir eserinde Kuzey Afrika’daki Utica bölgesinde gözlemlenen bir güneş tutulmasının ilahi yargının bir uyarısı olduğunu ifade etmektedir. Hatta burada “Astrologlarımız var onlara danışın” şeklinde net bir cümlesi de vardır.⁸⁷ Hegedus’un bahsettiği ironi tam olarak burada karşımıza çıkmaktadır nitekim Tertullian’ın burada astrolojinin kullanımı konusunda hiçbir tereddüt göstermemesi gerçekten ilginçtir. Tutulmayı ilahi bir uyarı olarak görme isteği o kadar güçlüdür ki bunu astrolojiyle temellendirmekten bile geri durmamıştır. Bunun sonucunda da kendisiyle bir çelişkiye düşmüş olması dikkatlerden kaçmamaktadır.

3. Origen’in Alegorik Bakışı

Astroloji uygulaması Hıristiyanlığın ortaya çıktığı dönemde çok popülerdi. Bu bakımdan, astrolojinin o döneme ilişkin olarak toplumun tüm katmanlarına nüfuz etmiş bir sistem olduğunu söylemek mümkündür. Keldaniler zamanın astroloji uzmanları

⁸⁴ Tertullian, *De Idololatria: Critical Text, Translation and Commentary*, 37; Hegedus, *Early Christianity and Ancient Astrology*, 310; Johnson - Payne, “Evangelical Countercult Apologists versus Astrology: An Unresolved Conundrum”, 75; Garry Phillipson, “Astrology as Heresy in Contemporary Belief”, *Journal for the Study of Religion, Nature & Culture* 13/1 (2019), 15.

⁸⁵ Tertullian, *De Idololatria: Critical Text, Translation and Commentary*, 39.

⁸⁶ Hegedus, *Early Christianity and Ancient Astrology*, 311.

⁸⁷ Tertullian, *The Address of Q. Sept. Tertullian, to Scapula Tertullus, Proconsul of Africa*, çev. Sir David Dalrymple (Edinburgh: Murray&Cochrane, 1790), 9.

olarak görülmektedir ve Origen’de (184-254) buna işaret eden yazarlardan biridir.⁸⁸ Origen’in astrolojiye dair yazdıklarını incelediğimizde onun da tıpkı Tertullian gibi astroloji konusunu “Mesih’in gelişine kadar ve o geldikten sonra” şeklinde ikili bir tasnifle ele aldığını görürüz.⁸⁹ Origen, kâhinlerin ve astrologların pagan kültürde oynadığı rolü Yahudilikteki İbrânî peygamberlerin rolüne benzetmiş ve Tertullian’a benzer bir biçimde eski uygulamalara “olumlu” bir imada bulunmuştur.⁹⁰

Hegedus’un ifadesine göre Origen gök cisimlerine yüksek bir saygı duymaktadır ve Hıristiyanların da gök cisimlerini -Tanrı’nın münhasır egemenliği altında olsa da- çok

⁸⁸ Stander, “The Church Fathers and Astrology”, 233.

⁸⁹ Burada gerek Tertullian gerekse Origen Mesih’in gelişine birlikte astroloji ile uğraşılmasının artık doğru olmadığı dikkat çekmektedir. Kastedilen durum esasen göksel fenomenler vasıtasıyla gelecekte haber verme yani kehanet faaliyetidir. Bahsi geçen meşguliyetlerin Mesih’e kadar hoş görülmesi ancak onun gelişine beraber ilga edilmesi büyük oranda Mesih’in yıldızının takip edilmesiyle ilgilidir. Bununla alakalı farklı bakış açıları ve tartışmalar söz konusu edilebilir fakat benim üzerinde durmak istediğim konu ilgili meselenin Mesih’ten sonra yasaklanıyor oluşudur. Bu durumun bir benzeri çok ilginç bir biçimde Kur’ân’ın nüzulünden sonra İslâmî literatürde de karşımıza çıkmaktadır. Şöyle ki, Kur’ân’da göksel fenomenler ve kehanet konuları hakkındaki bazı ayetlere yapılan yorumların yukarıdaki konuyla benzer olduğu ve bunları mukayese etmenin mümkün olduğu kanaatindeyiz. İlgili ayetler şöyledir: “Andolsun biz gökte yıldız kümeleri oluşturduk ve seyredenler için ona güzel bir görünüm verdik. Onları her kovulmuş şeytana karşı koruduk. Ancak kulak hırsızlığı yapmaya kalkışan olursa onu da parlak bir ışık kovalar.” (el-Hicr 15/17-18), “Onu (ilâhî öğüdü) şeytanlar indirmedir. Bu onların yapacağı iş değildir, zaten buna güçleri de yetmez. Şüphesiz onlar, vahyi işitmekten kesinlikle uzak tutulmuşlardır. O halde sakın Allah ile birlikte başka tanrıya kulluk edip yalvarma, sonra cezaya çarptırılanlardan olursun!” (eş-Şuarâ 26/210-212), “Hakikaten biz (cinler) göğü yokladık, onu güçlü muhafızlar ve alev toplarıyla doldurulmuş bulduk. Halbuki biz (daha önce, göğü) dinlemek için onun oturulabilecek yerlerinde otururduk; fakat şimdi kim dinlemek isterse kendisini gözetleyen bir alev topuyla karşılaşır. Bilmiyoruz, yeryüzündekiler hakkında bir kötülük mü murat edildi yoksa rableri onlar için bir iyilik mi diledi?” (el-Cin 72/8-9). Ayetlere konu olan mesele, anlaşıldığı üzere bazı gaybi varlıkların göksel fenomenler vasıtasıyla kulak hırsızlığı yaparak bilgi aldıkları ve bunları kahinlere aktardığı üzerinedir. Bu konu İslâmî literatürde *İştirak-ı sem* şeklinde kavramsallaştırılmıştır ve ilgili ayetlere yapılan yorumlarda İslâm ulemasının iki farklı bakış açısına sahip olduğu görülmektedir. Bunlardan ilki, bahsi geçen gaybi varlıkların gökten haber hırsızlığı yapmasının Hz. Muhammet devrinde de sürdüğü ancak nübüvvet öncesinde olduğu kadar serbest şekilde yapılamadığı şeklindedir. Nitekim nübüvvetle beraber *İştirak-ı sem*’a katılan şeytan ve cinlere engel getirilmiştir. Çoğunluğun temsil ettiği diğer görüş ise bu faaliyetlerin peygamberin gelişine birlikte ortadan kalktığını savunmaktadır. Konuyla ilgili olarak bk. İlyas Çelebi, “İştirâk-ı Sem”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2001); Kürşat Demirci, “Burç”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1992). Erken dönem Kilise Babalarının Mesih’in gelişine beraber kehanet ve astrolojiyle uğraşmanın ilga edildiğini düşünmeleriyle yukarıda zikredilen durumun oldukça benzer bir yaklaşım olduğunu söylemek mümkündür. Burada yalnızca söz konusu benzerliğe dikkat çekmek istiyoruz çünkü bu konunun mevcut makalenin sınırlarını aşacağı endişesinden dolayı müstakil bir çalışmada derinlemesine ve tüm boyutlarıyla ele alınmasının daha uygun olacağı düşüncesindeyiz.

⁹⁰ Origen, *The Complete Works of Origen*, çev. Philip Schaff (Kanada: b.y., 2016), 449-450,1607-1606,1697.

yüksek bir seviyede gördüklerini teyit etmektedir. O, aynı zamanda Origen'in yıldızların yaşayan, ruhani varlıklar olduğuna dair yaygın antik görüşü paylaştığını da aktarmaktadır.⁹¹ Bu bakış açısına göre Origen'in astrolojiye yaklaşımı tarihsel terimlerden ziyade kozmolojik terimlerle ifade edilir. Zira o, astrolojiyi ilahi vahyin bir tür aracı olarak görmektedir. Ayrıca Origen, astrolojik kaderciliğe (göksel fenomenlerin insanın kaderini belirlediği inancı) karşı olduğunu da sık sık teyit etmiştir. Bazı araştırmacılara göre Origen, göksel fenomenlerin dünyevi olaylara herhangi bir etkisinin olmadığını, ancak bu olayların işaretleri olarak hareket ettiği şeklinde bir yaklaşıma sahip olduğunu düşünmektedir.⁹² Burada gezegenler ve yıldızlar için olumlu bir kozmolojik rol ayrıldığı anlaşılmaktadır. Origen astrolojik kadercilikten kaçınmaktadır ancak göksel fenomenlerin Tanrı'nın onları anlama kapasitesi verdiği kişiler tarafından okunabilen işaretler olduğu görüşü de bu anlayışa eşlik etmektedir:

Gökyüzünün ışıklarının, tam olarak söylemek gerekirse, güneşin, ayın ve yıldızların işaretler için yaratılmış olmasına gelince, bu tartışmak zorunda olduğumuz bir konudur; çünkü Mesih'in inancına yabancı olan birçok ulus, hem genel olarak dünyevi olayların hem de insan hayatına dair olayların ve belki de akılsız yaratıkların başına gelen her şeyin, gezegenlerin Zodyak takımyıldızlarıyla olan ilişkisi aracılığıyla gerçekleştiğini düşündüklerinden kader konusunda yanılırlar. Bunun yanı sıra, inancı benimsediği varsayılan pek çok kişinin de insan eylemlerinin zorunlulukla yönetilebileceği ve farklı kümelerdeki yıldızlar tarafından yönetilenden başka türlü olamayacağı düşüncesiyle dikkati dağılır. Bu düşüncenin bir sonucu da özgür iradenin tamamen yok olmasıdır. Bir diğer sonucu da övgü ve yerginin anlamsızlaşması ve kabul edilebilir davranış ile yergiyi hak eden davranış arasındaki ayrımın kaybolmasıdır.⁹³

Esasen, din ve astrolojik kader arasındaki çelişki Greko-Romen yazarlar tarafından zaten kabul edilmiş bir meseledir. Kaderin ölümden sonra ödül ve cezaları olumsuzladığı düşüncesi bile Origen'e özgü değildir. Gerçekten de, Helenistik dönemde astrolojinin Mısır'a ithal edilmesi, geleneksel Mısır dinindeki ölümden sonraki yaşama ilişkin inançlarla kaçınılmaz bir çatışmayı beraberinde getirmiş ve sonuç olarak Mısır dininin geleneksel eskatolojik temaları hermetik literatürde küçümsenmiştir. Dolayısıyla, Origen'in kadere karşı geleneksel ahlak argümanının Hıristiyan teolojik perspektifine uyarlanmasında önemli bir rol oynadığı iddiaları da tartışmaya açıktır.⁹⁴

⁹¹ Hegedus, *Early Christianity and Ancient Astrology*, 329.

⁹² Johnson - Payne, "Evangelical Countercult Apologists versus Astrology: An Unresolved Conundrum", 80; Hegedus, *Early Christianity and Ancient Astrology*, 330.

⁹³ Origen, *The Philocalia of Origen*, çev. George Lewis (Edinburgh: T & T Clark, 1911), 173.

⁹⁴ Hegedus, *Early Christianity and Ancient Astrology*, 116.

Tıpkı Tertullian'da olduğu gibi Origen de Matta 2: 1-12'de geçen Magi ve yıldız hikayesini olumlu bir çerçevede yorumlamaktadır. O, yıldızın Magi'ye görünmesini Tanrı'nın büyük bir olayı yani Mesih'in doğumunu duyurmak için göksel bir işaret kullanmasının mükemmel bir örneği olarak değerlendirmektedir.⁹⁵ Bu yorumlama biçimi dönemin şartlarına uygun bir yaklaşımdır. Zira göklerin gözlemlenmesine dayanarak doğal (örneğin atmosferik ya da tarımsal) olayların tahmin edilmesi o zaman için yaygın bir durumdur. Origen'e göre Beytlehem Yıldızı bilinen diğer gezegensel cisimlerin hiçbirine benzememektedir. Stoacı Chaeremon'un bir kitabına referansla, bazı durumlarda sadece iyi şeyler olacağı zaman kuyruklu yıldızların ortaya çıktığını söylediği aktarılmaktadır. Bir kuyruklu yıldız yeni hanedanlıkların başlangıcında ya da diğer önemli olayların işareti olarak ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle, insan ırkına yeni bir öğreti getirecek olan kişinin doğumunda yeni bir yıldızın ortaya çıkmış olması şaşırtıcı değildir. Ayrıca, tüm kuyruklu yıldızlar söz konusu olduğunda, böyle bir kuyruklu yıldızın belirli bir krallıkla bağlantılı olarak ortaya çıkacağına dair bir kehanetin olmaması da dikkat çekicidir. Ancak, İsa'nın doğumunda bir yıldızın ortaya çıkmasıyla ilgili olarak "Yakup'tan bir yıldız doğacak ve İsrail'den bir adam yükselecek." şeklinde bir kehanet vardır.⁹⁶ Bununla birlikte astrolojik kaderciliği kabul edenlere karşı da şunları söylemektedir:

Eğer bu görüşlere sahip olmanın sonuçlarını görmek isteyen varsa, imanımız boşa gidecek, Mesih'in gelişi boşa gidecek, Yasa'nın ve Peygamberlerin tüm mesajı ve Havarilerin Mesih aracılığıyla kiliselerini kurma çabaları boşa gidecektir. Tabii, bu cesur düşünürlerin inanmamızı istedikleri gibi, Mesih de doğumu yıldızların hareketi tarafından zorunlu kılındığı için, Her Şeyin Tanrısı ve Babası O'na bu olağanüstü güçleri verdiği için değil, yıldızlar bunları bahşettiği için her şeyi yaptığı ve acı çektiği anlamına gelecektir.⁹⁷

Burada üzerinde durulması gereken nokta Origen'in göksel fenomenleri gerçekleşen olayların sebebi değil onların birer işareti olarak değerlendirmesidir. Söz konusu bakış açısı onun da astroloji ve kehanet konularında seçici bir tavır takındığını yani konuya "gelecekte haber veren kesin yargılar bağlamında ret, yalnızca birer işaret ise evet" şeklinde bir pencereden baktığını söylemek mümkündür. Ayrıca Origen, göksel fenomenlerin yalnızca gelecekteki olayları haber vermesi fikrine değil geçmişte yaşanmış

⁹⁵ Origen, *The Complete Works of Origen*, 489-490. Origen'in *Kitab-ı Mukaddes*'i yorumlama tarzı ile ilgili olarak detaylı malumat için bk. Muhammet Tarakçı, "Origen ve Alegorik Kitab-ı Mukaddes Yorumu", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 19/1 (2010), 183-213; Nadide Şahin, *Origen (Hayatı, Eserleri Ve Hıristiyan İlahiyatının Şekillenmesindeki Rolü)* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 66-86.

⁹⁶ Stander, "The Church Fathers and Astrology", 236.

⁹⁷ Origen, *The Philocalia of Origen*, 173-174.

şeylerin de sebebi olduğuna dair iddialara da karşı çıkmıştır. Ona göre yıldızların dünyevi olaylara neden olması söz konusu değildir. Onların daha ziyade gelecekte gerçekleşecek şeylerin ilahi olarak tayin edilmiş işaretleri olarak görülmesi gerekir.⁹⁸ Origen'in bu temel kaygısı, yani yıldızların neden olarak değil sadece işaret olarak görülmesi gerektiği düşüncesi, onun soyağacını geçmişe uygulamanın mantıksız olduğu yönündeki argümanının da motivasyonudur. Çünkü herhangi bir etkinin nedeninden önce meydana gelmesi düşünülemez.⁹⁹

Origen'i diğerlerinden ayıran en önemli ayrıntı, onun göksel fenomenlerin insanlar tarafından doğru bir şekilde yorumlanamayacağını, yalnızca insanlardan üstün olan ruhani güçlerin (melekler) bu yeteneğe sahip olduğunu iddia etmesidir. Bunu insanların yıldızları gözlemlemesinin yetersizliğini, astrologların burçları yeterli hassasiyetle gözlemleyemediklerini ve hesaplamalarında ekinoksların geçişini ve gezegenlerin birbirleriyle ve burçlarla çeşitli açılarda bulunmasının neden olduğu etkileri yeterince dikkate almadıklarını ileri sürerek gerekçelendirmektedir. Yani ona göre yıldızları ve gök cisimlerini gözlemleyerek yorum yapmak insanlara değil meleklerle özgü bir faaliyet ve yetenektir.¹⁰⁰ Bu açıdan bakıldığında Origen'e göre bir beşerin astroloji ile uğraşması teknik olarak mümkün değildir. Dolayısıyla bu tür iddiaya sahip kişilerin onun nazarında muteber olmadıkları söylenebilir.

Erken dönem Hıristiyan yazarlar arasında astrolojiye ilişkin en sofistike eleştirileri Origen'in getirdiğini söylemek mümkündür. Yaratılış 1:14 üzerine yorumunda o da astrologların burçları ya da göklerin hareket zamanını yeterli doğrulukta ölçemediklerini ileri sürmektedir. Ardından astrologların ekinoksların presesyonu¹⁰¹ yasasını hesaba katmadıkları ve dolayısıyla göklerle ilgili hesaplamalarının kesin olmadığı argümanını ortaya atmaktadır.¹⁰² Bu durum astroloji için bir sorun teşkil etmiştir, yani astrologların göklerdeki gerçek takımyıldızları mı yoksa ilkbahar ekinoksundan veya başka bir sabit noktadan ölçülen kavramsal burçları mı kullanacakları meselesi aşılması gereken bir problemdir. Origen haklı olarak astrologların hesaplamalarında yıldızlardan oluşan gerçek, somut burçlardan farklı olarak kavramsal burçları kullanmayı tercih ettiklerini belirterek bunu eleştirmektedir. Buradan hareketle, Origen'in astrolojinin reddine yönelik en önemli argümanının bu olduğu düşünülmektedir.¹⁰³

⁹⁸ Origen, *The Philocalia of Origen*, 179-180.

⁹⁹ Hegedus, *Early Christianity and Ancient Astrology*, 34.

¹⁰⁰ Origen, *The Philocalia of Origen*, 190-192.

¹⁰¹ Sabit yıldızların her yızyılda yaklaşık bir derece hızla batıdan doğuya doğru düzgün bir şekilde hareket ediyor gibi görünmesidir.

¹⁰² Origen, *The Philocalia of Origen*, 187-188.

¹⁰³ Hegedus, *Early Christianity and Ancient Astrology*, 32-33.

Origen ayrıca göksel fenomenleri yalnızca meleklerin yorumlayabileceğini ifade ederken bunun sebeplerine dair de bazı ipuçları verir. Söz gelimi Tanrı'nın bu bilgileri meleklerle paylaşmak istemesini ve yine Tanrı'nın onlardan yapmalarını istediği faaliyetler konusunda onları eğitmek istemesini bu durumun bazı sebepleri olarak zikreder.¹⁰⁴ Origen, göksel fenomenleri yalnızca meleklerin doğru yorumlayabileceğini savunurken cinlere de burada ayrı bir konum tayin eder ve onların da astrolojik yeteneklere sahip olduklarına vurgu yapar:

O halde, insanüstü varlıkların (cinler) ve aynı zamanda bu mevcut durumun esaretinden kurtulmuş olan kutsal ruhların bu gerçeği tecrübe ederek kavrayabilmeleri için, Tanrı göklerde, Tanrı'nın verdiği işaretleri sanki gökyüzünün yüzüne yazılmış ve damgalanmışlar gibi okumayı, göklerin dönüşüyle olduğu kadar başka yollarla da öğrenen ve öğrenecek olan varlıklar yaratmıştır. Kutsal Yazılar Firavun'a şöyle der: 'Seni bu amaçla, gücümü sana göstermek ve adımın bütün yeryüzünde duyulması için yarattım.'¹⁰⁵

Yine onun, cinlerin göklerin hareketlerini izleyebildiklerinden ve hastalıkların astrolojik bir etkinin sonucuymuş gibi görünmesini sağlamak için hastalıkların ayın belirli evrelerine denk getirdiklerinden bahsettiği ifade edilmektedir.¹⁰⁶ Burada iblislerin amacı astrolojiye inanmaları suretiyle insan ruhlarının tuzağa düşürülmesi değildir; daha ziyade onların amacı ilahi yaratılışı karalamak ya da yanlış tanıtmaktır.¹⁰⁷ Dolayısıyla Origen'in amacının yıldızları savunmak olduğu söylenebilir. Zira onlar yaratılışın iyiliğinden pay almaktadır.

Origen'in anlatımında göksel fenomenlerin melekler tarafından ilahi vahyin okunabileceği bir kitap ya da göksel bir metin olarak resmedilmesi gerçekten ilginçtir. Onun düşüncesinde insanlar için kutsal metinler ne anlam ifade ediyorsa melekler için de gök cisimleri o manayı ihtiva etmektedir. Hegedus esasen bu imgenin ortak bir bakış açısını yansıttığını ve özellikle Plotinus gibi filozoflarda buna benzer temaları görebilmenin mümkün olduğunu ifade etmektedir.¹⁰⁸ Origen bu imgeyi eskatolojik bağlamından uyarlayarak yıldızları birer işaret olarak tanımlamakta ve onlara dair kozmolojik bakış açısını ortaya koymaktadır. Buna ilişkin en güzel örnek İşa'ya 34:4'e yaptığı atıf ve apokrif bir metinden yaptığı alıntıdır. İşaya 34:4 bütün gök cisimlerinin küçüleceğinden, göklerin bir tomar gibi dürüleceğinden ve yine gök cisimlerinin asma

¹⁰⁴ Origen, *The Philocalia of Origen*, 193-195.

¹⁰⁵ Origen, *The Philocalia of Origen*, 193.

¹⁰⁶ Hegedus, *Early Christianity and Ancient Astrology*, 128.

¹⁰⁷ Hegedus, *Early Christianity and Ancient Astrology*, 128-129.

¹⁰⁸ Hegedus, *Early Christianity and Ancient Astrology*, 332.

yaprağı, incir yaprağı gibi döküleceğinden bahseder.¹⁰⁹ Diğer apokrif alıntıda ise “Çünkü senin ve oğullarının başına gelecek her şeyi göğün levhalarında okudum.” şeklinde bir ifade vardır. Origen İşaya 34:4’te eskatolojik bir tehdit olan yıldızları “bir işaret” şeklinde yorumlamakta, diğer apokrif alıntıyı ise her şeye rağmen bazı insanların göksel işaretleri okuma kapasitesine sahip olduğu anlamına gelecek şekilde değerlendirmektedir.¹¹⁰ Söz konusu kişiler ile ilgili olarak da Pavlus ismini zikretmektedir yani ona göre Pavlus göksel fenomenleri yorumlama yetisi verilen nadir kişiler arasındadır.¹¹¹

Origen çeşitli Helenistik felsefi spekülasyonlardan derinden etkilenmiş ve bu mirası Hıristiyan teoloji tarihinde daha önce hiç sorulmamış soruları sormak için kullanmıştır. Yıldızların oluşumu, yaşamı ve rolleri her zaman açıkça anlaşılmamış olsa bile pagan felsefesinde ve dininde bu konuların önemli bir yeri vardır. Origen de *Kitab-ı Mukaddes*’e dayalı bir kozmoloji ortaya koyma girişiminde onları anlamaya çalışmıştır.¹¹² Origen’in astroloji konusundaki yazılarını bütüncül bir bakışla değerlendirdiğimizde ise onun astrolojiyi daha çok kozmolojik bir çerçevede ele aldığını ve bu husustaki en karakteristik görüşünün “yıldızların sebep değil işaret olduğu” teorisi olduğunu söyleyebiliriz. Bununla birlikte söz konusu yaklaşım daha sonra gelen bazı Hıristiyan yazarlar tarafından benimsenmiş olsa da pek çoğu tarafından reddedildiğini de ayrıca ifade etmek gerekir.¹¹³

Sonuç

Özellikle modern dönemdeki bazı araştırmacılar apolojetik teolojik projeksiyonları geride bırakarak, astrolojiyi bir batıl inanç ya da sapkınlık olarak görmemektedir. Bu bakış açısına göre astroloji determinizm ya da yıldız kültü ile apriori olarak bağlantılı değildir. Astroloji antik kültürün ayrılmaz bir bileşenidir ve Batı entelektüel çevreleri üzerinde önemli bir etkisi olmuştur. Bu durum özellikle ezoterizm tarihi için geçerlidir. Hermetik bir söylemden doğan astroloji, ezoterik düşüncenin merkezi disiplini olarak kabul edilebilir. Simya ve büyüün merkezinde yer alır ve Rönesans döneminden bu yana Batı kültürü üzerinde güçlü bir etkiye sahiptir.

Tanah ve Yeni Ahit çerçevesinden astroloji konusu değerlendirildiğinde, astroloji lehine ve aleyhine olabilecek pek çok referansın varlığından bahsedilebilir. Yani metinlerde astrolojinin reddine veyahut olumlanmasına dair tek bir bakış açısını

¹⁰⁹ “Bütün gök cisimleri küçülecek, Gökler bir tomar gibi dürülecek; Gök cisimleri, asma yaprağı, İncir yaprağı gibi dökülecek.”

¹¹⁰ Origen, *The Philocalia of Origen*, 187-189.

¹¹¹ Origen, *The Philocalia of Origen*, 192-193.

¹¹² Alan Scott, *Origen and the Life of the Stars* (Oxford: Clarendon Press, 1911), 121.

¹¹³ Phillipson, “Astrology as Heresy in Contemporary Belief”, 15-16; Hegedus, *Early Christianity and Ancient Astrology*, 333.

yansıtan bütüncül bir çerçeve çizilmediğini söylemek mümkündür. Bu bakımdan metni okuyan kişinin yorumlama biçimine ve konumuna göre şekillenebilecek bir zeminin olduğu aşikârdır. Yine de Tanah'ta astrolojik faaliyetlerin daha çok kınandığına yönelik bir çıkarım daha doğru olabilir.

Tertullian ve Origen'in konuyu yorumlarken de böyle bir yol izlediği görülmektedir. Nitekim Tertullian'ın Magilerin Mesih'i gördükten sonra geriye başka bir yoldan döndüklerini ve bunun da eski faaliyetlerinden ve dini geleneklerinden vazgeçtikleri şeklinde yorumlaması buna en güzel örnektir. Oysa çoğunluğun kabulüne göre Magiler Hirodes'in takibinden kurtulmak için böyle bir yol izlemişlerdir. Bununla birlikte Tertullian her ne kadar sembolik bir yorumda bulunmuş olsa da en nihayetinde astroloji konusunda olumsuz bir pozisyon benimsemiştir.

Origen ise Tertullian'dan farklı olarak göksel fenomenleri olayların işaretleri olarak değerlendirmiştir. Ancak o da yıldızların nedenselliği kabulünü eleştirerek astrolojik kaderciliğe karşı ciddi argümanlar geliştirmiştir. Origen, astrolojinin etkisini ve insan yaşamını tahmin etme veya etkileme iddialarını eleştirmektedir. O, Tanrı'nın egemenliğine ve insan iradesinin özgürlüğüne inanmış ve astrolojinin deterministik iddialarının bu inançlarla bağdaşmadığını düşünmüştür. Bununla birlikte Origen, gök cisimlerinin işaretler olarak görülebileceğini kabul etmektedir. Ancak onların yorumunun, insanlar tarafından erişilebilir veya doğru bir şekilde yorumlanmak yerine, meleklerin veya daha yüksek manevi varlıkların alanı olduğuna inanmıştır. Origen'in buradaki bakış açısı, gök olaylarının sembolik veya mecazi bir öneme sahip olabileceği fikriyle aynı doğrultudadır. Ancak bunların yorumlanması insan yeteneklerinin ötesindedir.

Kaynakça

- Akyar, Nevfel. *Eski İnan'da Rahipler*. İstanbul: Kabcacı Yayınları, 2023.
- Alan Scott. *Origen and the Life of the Stars*. Oxford: Clarendon Press, 1911.
- Arslan, Ahmet. *İlkçağ Felsefe Tarihi: Plotinos, Yeni Platonculuk, ve Erken Dönem Hristiyan Felsefesi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.
- Aydın, Fuat. *Pavlus Hristiyanlığına Giriş*. Ankara: EskiYeni Yayınları, 2011.
- Campion, Nicholas. *A History of Western Astrology*. 2 Cilt. New York: Continuum, 2008.
- Campion, Nicholas. *Astrology and Cosmology in the World's Religions*. New York, Londra: New York University Press, 2012.
- Carey, Hilary M. "Astrology in the Middle Ages". *History Compass* 8/8 (2010), 888-902.
- Demirci, Kürşat. "Burç". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 6/421-422. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1992.
- Ellis, Ralph. "Astrology in the Bible". *The Esoteric Quarterly*, 73-83.
- Fredriksen, Paula - Irshai, Oded. "Include Me Out: Tertullian, the Rabbis, and the Graeco-Roman City". *L'identité À Travers L'éthique: Nouvelles Perspectives Sur La Formation Des Identités Collectives Dans Le Monde Greco-Romain*. 117-132. Turnhout: Brepols Publishers, 2015.
- Fuzeau-Braesch, Suzel. *Astroloji*. çev. Meltem Cansever - Okşan Taşkent. İstanbul: İletişim, 1991.
- Gündüz, Şinasi. *Pavlus: Hristiyanlığın Mimarı*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 3. Basım, 2015.
- Haleva, Yitshak vd. (ed.). *Türkçe Çeviri ve Açıklamalarıyla Tora ve Aftara 3. Kitap: Vayikra*. çev. Moşe Farsi. İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., 2. Basım, 2010.
- Haleva, Yitshak vd. (ed.). *Türkçe Çeviri ve Açıklamalarıyla Tora ve Aftara 5. Kitap: Devarim*. çev. Moşe Farsi. İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., 2. Basım, 2012.
- Hegedus, Tim. *Early Christianity and Ancient Astrology*. New York: Peter Lang Publishing, 2007.
- İlyas Çelebi. "İstirâk-ı Sem". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 23/371-373. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2001.
- Johnson, Philip - Payne, Simeon. "Evangelical Countercult Apologists versus Astrology: An Unresolved Conundrum". *Australian Religion Studies Review* 17/2 (2004), 73-97.
- Katar, Mehmet. "Hristiyan Bayramları Üzerine Bir Araştırma". *Dini Araştırmalar* 3/9 (Nisan 2001), 7-27.
- Katherine Miller. *Christianity and Astrology: Fundamental Incompatibility Concerning Gods and Free Will*. Texas: Texas A&M University, Yükek Lisans Tezi, 2020.
- Kitchen, Merrill. "What is Real? Seeking Realities in Understanding Faith: Astronomy, astrology and the Kingdom of Heaven". *ISCAST* 4 (2009), 1-10.

- Laato, A. M. "Tertullian on Christian Converts and Clashes with the Pagan World". *Religious Polemics and Encounters in Late Antiquity: Boundaries, Conversions, and Persuasion*. ed. A. M. Laato, P. Irizar. 8/94-115. Studies on the Children of Abraham. Leiden: Brill, 2021.
- Mehmet Alparslan Küçük. *Kutsal Kitap Anlayışı (Yahudilik, Hıristiyanlık, İslâm Örneği)*. Ankara: Berikan Yayınevi, 2. Basım, 2016.
- Meral, Yasin. *Yahudi Düşünürlerin Astroloji Algısı*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2023.
- Origen. *The Complete Works of Origen*. çev. Philip Schaff. Kanada: b.y., 2016.
- Origen. *The Philocalia of Origen*. çev. George Lewis. Edinburgh: T & T Clark, 1911.
- Phillipson, Garry. "Astrology as Heresy in Contemporary Belief". *Journal for the Study of Religion, Nature & Culture* 13/1 (2019), 12-30.
- Poletti, Jonathan. "Astrology in the Bible". *medium.com*. Erişim 25 Temmuz 2023. <https://medium.com/belover/astrology-in-the-bible-5d4abecac741>
- Rossi, Safron - Grice, Keiron Le. *Jung on Astrology*. London&New York: Routledge, 2018.
- Rubin, David. *Astrology in the Torah*. Cardiff: University of Wales Trinity Saint David, Yükek Lisans Tezi, 2019.
- Scott B. Noegel. "Sign, Sign, Everywhere a Sign". *Divination and Interpretation of Signs in the Ancient World*. ed. Amar Annus. 143-163. Chicago: The University of Chicago, 2010.
- Stander, H.F. "The Church Fathers and Astrology". *Acta Patristica et Byzantina* 14/1 (2003), 232-244.
- Şahin, Nadide. *Origen*. Ankara: İlahiyat Kitap, 2022.
- Şahin, Nadide. *Origen (Hayatı, Eserleri Ve Hıristiyan İlahiyatının Şekillenmesindeki Rolü)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Tarakçı, Muhammet. "Origen ve Alegorik Kitab-ı Mukaddes Yorumu". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 19/1 (2010), 183-213.
- Taylor, Joan - Hay, David. "Astrology in Philo of Alexandria's De Vita Contemplativa". *ARAM Periodical*, 56-74.
- Tertullian. *De Idololatria: Critical Text, Translation and Commentary*. çev. J. H. Waszink, J. C. M. Van Winden. Leiden: Brill, 1987.
- Tertullian. *The Address of Q. Sept. Tertullian, to Scapula Tertullus, Proconsul of Africa*. çev. Sir David Dalrymple. Edinburgh: Murray&Cochrane, 1790.
- Theodossiou, Efstratios vd. "Astrology in the Early Byzantine Empire and the Anti-Astrology Stance of the Church Fathers". *European Journal of Science and Theology* 8/2 (2012), 7-24.
- Uyar, Tevfik. *Astrolojinin Bilimle İmtihanı*. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınları, 2015.
- Wyatt, Nick. *There's Such Divinity Doth Hedge a King*. Milton Park: Ashgate, 2005.

- Yapıcı, Hakan. “İslâm Medeniyetinde Fikri Bir Alan Olarak Astrolojinin Bugünü ve Yarını”. *Doğu-Batı Medeniyetlerinin İnşasında Tarih, Kültür, Sanat, Felsefe ve Din*. 164-174. Konya: TİMAV, 2019.
- Yılmaz, Nuh. *Tertullian’ın Kristolojisi*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Yılmaz, Nuh. “Tertullian’ın Kutsal Kitap Anlayışı”. *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (2017), 129-147.
- Britannica. “Amenemope”. Erişim 25 Temmuz 2023. <https://www.britannica.com/biography/Amenemope>
- Britannica. “Hermetic Writings | Greek, Egyptian & Gnostic Texts”. Erişim 24 Temmuz 2023. <https://www.britannica.com/topic/Hermetic-writings>